

UOT 94(479.24)

Ə.Ş.Nəcəfov, A.T.Kərimli
ADPU-nun Ağcabədi filiali
elizade.necefov@bk.ru, kerimli_anar@mail.ru

QARABAĞIN TARIXİ-DİNİ ABİDƏLƏRİ VƏ ERMƏNİ VANDALİZMİ

Açar sözlər: mədəni irs, mədəni abidələr, dini abidələr, vandalizm

Məqalədə Qarabağda olan tarixi-dini abidələrimizin erməni işğalı dövründə vandalizmə məruz qalması, işğaldan azad olunan ərazilərimizdə bərpa-quruculuq işlərinin aparılması, abidələrimizin bərpa olunaraq yenidən həyata qaytarılmasından bəhs edilmişdir.

Məqalədə işğal dövründə ermənilərin mənfur məqsədlərinin işğal altında saxladıqları ərazilərdən Azərbaycan tarixini silməklə özlərini guya bu torpaqların qanuni sahibləri kimi təqdim etmək istəmələri vurğulanmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, iki əsrdən çox Azərbaycan xalqına qarşı davam edən erməni təcavüzünün qurbanları təkcə minlərlə günahsız soydaşlarımız deyil, həm də yaşı min illərlə ölçülən tarixi-dini abidələrimiz, müqəddəs ocaqlarımız – məscidlər, dini ibadət yerləri, ziyarətgahlar, tarixən xalqımıza məxsus olan kilsələr, sinaqoqlar, pirlər, ziyarətgahlar, azərbaycanlılara məxsus yüzlərlə qəbiristanlıqlar və digər tarixi-mədəni abidələrimiz bihudə yerə erməni vandalizminə məruz qalmış və məhv edilərək yer üzündən silinmişdir.

А.Ш.Наджафов, А.Т.Керимли

ИСТОРИКО-РЕЛИГИОЗНЫЕ ПАМЯТНИКИ КАРАБАХА И АРМЯНСКИЙ ВАНДАЛИЗМ

Ключевые слова: культурное наследие, памятники культуры, религиозные памятники, вандализм

В статье было упомянуто, что наши исторические и религиозные памятники в Карабахе подверглись вандализму во время армянской оккупации, на наших освобожденных от оккупации территориях проводились реставрационные и строительные работы, наши памятники были восстановлены и возвращены к жизни.

В статье подчеркивается, что во время оккупации армяне хотели представить себя законными владельцами этих земель, стирая историю Азербайджана с оккупированных территорий. Было отмечено, что жертвами агрессии Армении против азербайджанского народа на протяжении более двух столетий являются не только тысячи наших ни в чем не повинных соотечественников, но и наши исторические и религиозные памятники, святыни – мечети, места религиозного культа, святылища, церкви. и синагоги,

исторически принадлежащие нашему народу, костры, святилища, сотни кладбищ, принадлежащих азербайджанцам, и другие наши историко-культурные памятники без всякой причины подверглись армянскому вандализму и были уничтожены и стерты с лица земли.

A.Sh.Najafov, A.T.Karimli

HISTORICAL-RELIGIOUS MONUMENTS OF KARABAKH AND ARMENIAN VANDALISM

Keywords: *cultural heritage, cultural monuments, religious monuments, vandalism*

In the article, it was mentioned that our historical and religious monuments in Karabakh were subjected to vandalism during the Armenian occupation, restoration and construction works were carried out in our territories freed from occupation, and our monuments were restored and brought back to life.

In the article, it is emphasized that during the occupation, Armenians wanted to present themselves as the legal owners of these lands by erasing the history of Azerbaijan from the occupied territories. It was noted that the victims of the Armenian aggression against the people of Azerbaijan for more than two centuries are not only thousands of our innocent compatriots, but also our historic and religious monuments, holy places - mosques, places of religious worship, sanctuaries, churches and synagogues that historically belong to our people. , pyres, sanctuaries, hundreds of cemeteries belonging to Azerbaijanis and other historical and cultural monuments of ours were subjected to Armenian vandalism for no reason and were destroyed and wiped off the face of the earth.

Müstəqillik illərində respublikamızda başqa sahələrdə olduğu kimi, tarixi-dini və mədəniyyət abidələrinin qorunması, mühafizəsi və inkişafı da ciddi sahələrdən birinə çevrilmişdir. Xüsusilə, Qərbi Azərbaycanda və Qarabağın işğal altındakı ərazilərində, erməni vandalizminin qarşısını almaq üçün beynəlxalq təşkilatların vasitəsi ilə abidələrin mühafizə edilməsinə nəzarət işləri mümkün qədər dövlət səviyyəsində daim diqqət mərkəzində saxlanılmış və dəfələrlə bu məsələ beynəlxalq təşkilatlar qarşısında qaldırılmışdır.

Erməni silahlı birləşmələri Qarabağı işğal edəndə “Hərbi münaqişələr zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında” (1954-cü il) Haaqa Konvensiyasının, “Mədəni sərvətlərin qeyri-qanuni dövriyyəsi haqqında” (1970-ci il) Paris Konvensiyasının, YUNESKO-nun “Ümumdünya mədəni və təbii irsinin mühafizəsi haqqında (1972-ci il) Konvensiyasının və “Arxeoloji irsin mühafizəsi haqqında” (1992-ci il) Avropa Konvensiyasının müddəalarını kobudcasına pozaraq Azərbaycanın mədəni sərvətlərini talamaqla məşğul olmuşdur (6, s.65).

Bununla da ermənilərin mənfur məqsədləri işğal altında saxladıkları ərazilərdən Azərbaycan tarixini silməklə özlərini guya bu torpaqların qanuni sahibləri kimi təqdim etmək idi. Bu mənada iki əsrdən çox Azərbaycan xalqına qarşı davam edən erməni təcavüzünün qurbanları tək-cə minlərlə günahsız soydaşlarımız deyil, həm də yaşı min illərlə ölçülən tarixi-dini abidələrimiz, müqəddəs ocaqlarımız – məscidlər, dini ibadət yerləri, tarixən xalqımıza məxsus olan kilsələr, sinaqoqlar, pirlər, azərbaycanlılara məxsus yüzlərlə qəbiristanlıqlar və digər tarixi-mədəni abidələrimiz bihudə yerə erməni vandalizminə məruz qalmış və məhv edilərək yer üzündən silinmişdir.

Unutmayaq ki, tarixi-dini abidələr hər xalqın tək-cə tarixi deyil, həm də mənəvi, ruhani yaddaşını hifz edən müqəddəs məkanlardır. Bu baxımdan ermənilərin tarixi-mədəni abidələrimizi, o cümlədən məbədlərimizi məhv etmələri başadüşüləndir. Onlar bu yolla bizim minilliklər ərzində yaşadığımız Qarabağdakı tarixi ərazilərimizdən həm tarixi keçmişimizi, həm də mənəvi yaddaşımızı məhv etmək istəyirdilər.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2 avqust 2001-ci il tarixli 132 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dünya əhəmiyyətli daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin siyahısı”, “Ölkə əhəmiyyətli daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin siyahısı” və “Yerli əhəmiyyətli daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin siyahısı”na əsasən 30 il ərzində işğal altında qalmış ərazilərdə dövlət qeydiyyatında olan tarix və mədəniyyət abidələrinin ümumi sayı 900-dən çoxdur (3, s.4).

Şübhəsiz ki, bu siyahıya alınmayan, lakin əzəli torpağımız Qarabağdakı varlığımızın, milli kimliyimizin maddi sübutları olan minlərlə tarixi abidəmiz, dəyərimiz vardır. Bəzi məlumatlara görə, dövlət qeydiyyatında olmayan abidələrin sayı 1500-dən artıqdır, bunlardan beynəlxalq əhəmiyyətli abidələrin sayı isə onlardır.

İşğal altındakı torpaqlarımızda təsbit olunmuş tarixi-dini abidələrin təqribi sayı 403-dür. Onlardan 67-si məscidlər, 144-ü məbədlər, 192-i ziyarətgahlar, 714-ü isə pirlərdir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərimizdəki 67 məsciddən (Şuşada 13, Ağdamda 5, Füzulidə 16, Zəngilanda 12, Cəbrayılda 5, Qubadlıda 8, Laçında 8) 65-i tamamilə, 2-i isə qismən dağıdılaraq yararsız hala salınmışdır (6, s.5).

Dinşünasların da qeyd etdikləri kimi, ilahi dinlərin hər birində, onların müqəddəs kitablarında müqəddəs yerləri dağıdanlar barədə açıq-aşkar yazılır ki, kim Allahın məscidlərini və məbədlərini məhv edirsə, Allah da onları məhv edəcək. Qurani-Kərimin Bəqərə surəsinin 114-cü ayəsində bu barədə buyrulur: “Allahın məscidlərində Onun (Allahın) adının çəkilməsinə maneçilik törədənlərdən və onların xarab edilməsinə (dağıdılmasına) çalışanlardan daha zalım kim ola bilər? Halbuki, onlar oraya

(məscidlərə) ancaq qorxa-qorxa girməli idilər. Onları dünyada rüsvayçılıq, axirətdə isə böyük əzab gözləyir” (2, s.17)

İncildə isə bu barədə deyilir: “Kim Allahın məbədini məhv edirsə, Allah onu məhv edəcək, çünki Allahın məbədi müqəddəsdir” (5, s.5).

Araşdırmalardan aydın olur ki, ermənilərin tarixi-dini abidələrimizə qarşı vandal təcavüzü müxtəlif istiqamətlərdə aparılmışdır. Milli mənsubiyyəti və qədim tarixi-millî, dini ənənəni özündə ehtiva edən abidələr tamamilə uçurulmuşdur. Bu abidələrin erməniləşdirilməsinə, özgələşdirilib dəyişdirilməsinə cəhd edilmiş, işğal altındakı müsəlman dini kimliyinə aid olan abidələr, o cümlədən digər mədəniyyət nümunələri dağıdılmış, hətta təhqir olunmuşdur. Son illərdə məscidlərimizdə donuz, mal-qara və digər heyvanların saxlanması faktı Qərb ölkələrinin fotomüxbirləri tərəfindən də lentə alınmış və bütün dünya ictimaiyyətinə çatdırılmışdır.

Azərbaycanın işğal altında olan ərazilərini “özününkü” hesab edən Ermənistanın siyasi dairələri, artıq bu əraziləri tarixi və mədəni baxımdan da erməniləşdirmək üçün işğal dövründə ardıcıl olaraq vandallıq həyata keçirmişlər. Həmin vandallıq fəaliyyəti aşağıdakı istiqamətlər üzrə aparılmışdır.

İslam dini abidələri, o cümlədən məscidlər, ziyarətgahlar, pirlər, ocaqlar, qəbiristanlıqlar, qəbirüstü abidələr, qəbir daşları tamamilə dağıdılaraq yerlə-yeksan edilmişdir. Memarlıq abidələri üzərindən Azərbaycan və ərəb əlifbası ilə yazılmış bütün mətnlər silinmiş və ya götürülərək ərazidən çıxarılmış, tarix diyarşünaslıq muzeyləri, şəkil qalereyaları və fondlarında olan yüz minlərlə əlyazmalar və eksponatlar, monumental abidələrin və xatirə nişanlarının, Azərbaycanın tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı olan məşhurların həyatlarını əks etdirən lövhələrin, heykəltəraşlıq əsərlərinin sökülərək erməni mədəniyyətinin nümunələri və heykəlləri ilə əvəzlənməsinə cəhd edilmişdir.

Toponimlərin, yer-yurd və inzibati yaşayış mərkəzlərinin adlarının dəyişdirilməsi, tarixi şəxsiyyətlərin, o cümlədən dövlət xadimlərinin, hərbi xadimlərin, keçmiş Sovet İttifaqı və Milli Qəhrəmanların, görkəmli elm və incəsənət xadimlərinin həyatı ilə bağlı şəxsi muzeylər və mənzillər üzərindən azərbaycanlıların adlarının ləğv edilərək milliyyətə erməni vətəndaşlarının adları ilə əvəz edilməsi və digər çoxsaylı vandalizm nümunələri mövcuddur (4, s.3).

Ermənilərin işğalçılıq faktından istifadə edərək çoxsaylı abidələrə qarşı məqsədli şəkildə tətbiq etdikləri vandalizm aktları nəticəsində milli abidələrimizin forma cəhətdən görünüşü tamamilə dəyişdirilərək mövcudluğu şübhə altına alınmışdır. Buna misal olaraq, Şuşa şəhərindəki böyük tarixi əhəmiyyətə malik bina və qurğuları, M.P.Vaqifin xatirə kompleksini, Laçın rayonunun Güləbird kəndindəki Sarı Aşığın və Laçın

şəhərinin mərkəzində tikilmiş İkinci Dünya Müharibəsi iştirakçılarının xatirə abidələrini göstərmək olar. Bütün bunların əvəzində isə ermənilər Şuşa, Laçın, Kəlbəcər, Xankəndi, Hadrut, Xocavənd, Qubadlı ərazilərində, birinci Qarabağ döyüşlərində Azərbaycan oğulları tərəfindən məhv edilmiş erməni terrorçularından bəzilərinin xatirələrini əbədiləşdirmək üçün onların heykəlləri ucaldılmışdır.

Hərbi təcavüz nəticəsində işğala məruz qalmış ərazilərdə tarixən mövcud olmuş mədəni dəyərlərin qorunması və eləcə də memarlıq, incəsənət, tarixi abidələr, arxeoloji qazıntılar kimi daşınan və daşınmaz mədəni dəyərlərin müdafiə edilməsi və onlara dəymiş zərərlərin qiymətləndirilməsi hazırda Azərbaycan dövlətinin qarşısında təxirəsalınmaz bir vəzifə kimi durur. Belə ki, 2012-ci ildə Parisdə keçirilmiş YUNESKO-nun Silahlı münaqişələr zamanı mədəni mülkiyyətin qorunması üzrə Komitəsinin 8-ci sessiyası çərçivəsində işğal edilmiş ərazilərdə mədəni mülkiyyətin qorunması haqqında qəbul edilən sənəd imkan verir ki, Azərbaycan dövləti törətdiyi cinayətlərə görə Ermənistanla qarşı Beynəlxalq təşkilatlar vasitəsi ilə sanksiyaların tətbiq edilməsini tələb etsin (1, s.7).

Müasir şəraitdə Qarabağ abidələrinin Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında böyük əhəmiyyətini nəzərə alaraq, işğal altındakı abidələrin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinin vacibliyi indi daha çox hiss olunur. Qarabağ abidələrinin bütün Azərbaycan xalqının həyat fəlsəfəsində müsbət keyfiyyət müəyyən edən bədii-obrazların tədqiqinin zəruriliyi də xüsusi qeyd olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin davamlı və təkidli tələbləri nəticəsində Beynəlxalq təşkilatlar Ağdam cümə məscidinin, Şuşa şəhərindəki Aşağı Gövhər ağa, Yuxarı Gövhər ağa və Saatlı məscidlərinin divarlarını dağılmaqdan saxlamağa nail olmuşdur.

İşğal dövründə ermənilər daha bir əxlaqsızlıq nümayiş etdirərək, Ağdam cümə məscidinin içərisində ev heyvanları, o cümlədən donuz saxlamaqla azərbaycanlılara qarşı öz nifrətlərini nümayiş etdirirdilər. Onlar qəbiristanlıqların mərmər daşlarını söküb formalarını dəyişərək Xankəndi, Hadrut, Əsgəran, Laçın və Xocavənd qəsəbələrində inşa etdikləri bağ və parklarda bəzək daşları kimi istifadə etmişdilər. Bunun da nəticəsində yüzlərlə qəbiristanlıqlar dağıdılmış və minlərlə qəbirlər tanınmaz hala salınmışdır.

Məlumdur ki, işğal edilmiş Qarabağdakı tarixi-dini abidələrimiz milli mədəniyyətimizin bir hissəsini təşkil edir. Bununla yanaşı, erməni işğalçıları tərəfindən talan edilmiş regionun muzeylərində Azərbaycan xalqının tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı qiymətli əşyalar, rəssamlıq və mədəniyyət əsərləri, dünya şöhrətli xalçalar, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin xatirə əşyaları və digər qiymətli materiallar toplanmışdı. İşğal olunmuş ərazilərdə

Azərbaycanın mədəni irsini təşkil edən mədəniyyət obyektləri xüsusi qəddarlıqla məhv edilmişdir. Ələ keçirdikləri ərazilərdə 12 muzey, 6 rəsm qalereyası, 9 saray qarət edilmiş və yandırılmışdır. Nadir tarixi əhəmiyyətli 40 min muzey sərvəti və eksponatı talan olunmuşdur. Dağıdılan və yandırılan 927 kitabxanada 4,6 milyon kitab və misilsiz əlyazma nümunələri məhv edilmişdi (6, s.66).

Qeyd etmək yerinə düşər ki, düşmən tarixi-dini abidələrə qarşı vandallığı təkcə Qarabağda deyil, həmçinin Qərbi Azərbaycanda yaşamış soydaşlarımıza qarşı da törətmiş, azərbaycanlıların varlığını özündə əks etdirən bütün tarixi-memarlıq abidələri yer üzündən silinmiş, qəbiristanlıqlar dağıdılmışdır. XX əsrin əvvəllərində İrəvan quberniyası ərazisində 310 məscid qeydə alındığı halda, bu gün Ermənistan ərazisində yalnız bir məscid – Göy məscid qismən salamat qalmışdır ki, onu da xarici qonaqlara “fars” məscidi kimi təqdim edirlər. 1988-1989-cu illərdə Ermənistanın 22 rayonundan (170 sırf azərbaycanlı və 94 ermənilərlə qarışıq yaşayış məntəqələrindən) 250 minə yaxın azərbaycanlı deportasiya edildi. Bununla da tarixi Azərbaycan torpaqlarında monoetnik erməni dövlətinin əsası qoyuldu. Azərbaycanlıların Ermənistanda qoyub gəldikləri yaşayış məntəqələrindəki 234 məktəb, 214 kitabxana, 268 mədəniyyət müəssisəsi, 235 səhiyyə ocağı, 112 uşaq bağçası, 152 məişət evi ermənilərin əlinə keçdi. Azərbaycanlılara məxsus 223 qəbiristanlıq, 49 məscid, 68 tarixi-memarlıq abidəsi tədricən erməni vandalları tərəfindən səssiz-səmirsiz dağıdılmışdır. (1, s.1).

Əvvəldə qeyd etdiklərimizdən bəlli olduğu kimi, erməni işğalçıları tarixi Qarabağda tarixi-dini və digər mədəni irsimizi məhv etməklə, dünyaya daş dövründən bəri məlum olan tarixi irsimizi itirmək istəsələr də, buna nail ola bilmədilər. Çünki tarixi dəyişmək heç kəsə nəsbil olmadığı kimi, erməni faşistlərinə də qismət olmadı.

Böyük qürur və iftixar hissi ilə qeyd etməliyik ki, üç ildən artıqdır ki, Qarabağ Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə rəşadətli ordumuz tərəfindən düşməndən tam azad edilmiş və ərazi bütövlüyümüz bərpa olunmuşdur. Qarabağdakı “oyuncaq dövlət” məhv edilmiş və 30 ilə yaxın bir zaman kəsiyində qanunsuz qondarma rejimə rəhbərlik etmiş cinayətkar rəhbərlər həbs olunaraq Azərbaycanın paytaxtı Bakıya gətirilmiş və barələrində həbs qəti imkan tədbiri seçilmişdir.

Artıq Qarabağda həyat yenidən öz axarına düşüb, hər tərəfdə geniş abadlıq quruculuq işləri vüsət alıb, məcburi köçkünlər öz dədə-baba yurdlarına qayıdırlar. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdən Şuşa, Zəngilan, Qubadlı, Cəbrayıl, Ləcin, Ağdamda yeni tikiləcək məscidlərin təməli qoyulmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. *Axundova S.* Xalqımızın dünya əhəmiyyətli tarixi və mədəniyyət abidələri erməni vandalizminə məruz qalıb / “İki sahil” qəz., Bakı, 2023, 6 oktyabr
2. *Qurani-Kərim, B.:* Tuna, 2022, 640 s.
3. *Məmmədov N.* İşğal altındakı tarixi-dini abidələrimiz. Nurlar, 2015, 96 s.
4. *Rüstəmov T.* Erməni işğalçıları Qarabağda maddi-mədəni irsimizi məhv etməklə dünyaya çoxdan məlum olan tarixin izlərini itirmək istəyirlər / “Xalq” qəz., Bakı, 2015, 30 mart
5. *Süleymanov E., Süleymanov V.* Ermənistanın Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzü və işğalın ağır nəticələri. Bakı, 2012, 181 s.

Redaksiyaya daxil olub 05.08.2023